

A cigányság ügye a demokratikus ellenzék történetében

Interjú Havas Gáborral

– *Gondolom az érdeklődésed a '71-es Kemény-féle kutatással kezdődött.*

– Igen. Ez minden szempontból fontos tanulóiskola volt. Kemény úgy szervezte meg, hogy minden résztvevő megkapott egy megyét, önállóan kellett kérdőívezni, interjúzni és ez azt jelentette, hogy az ember több hónapon át járta a maga megyéjét, megismerkedett azokkal a problémákkal, amelyek ott tetten érhetőek voltak. Létezett ugyan egy lista azokról a helyekről, ahol a kérdőívezést bonyolítani kellett, de azt hiszem, többé-kevésbé mindannyian eljutottunk azokra a településekre, ahol nagyobb arányban élnek cigányok. Ezt azért mondom, mert messze többet jelentett ez a munka, minthogy lezavarjuk a ránk eső részt, s egy eléggé intenzív szembesülés volt valamivel, amivel korábban nem találkoztunk.

– *Hogyan találtatok egymásra Keménnyel?*

– Ebben egy csomó véletlen van, ami összességében mégsem tekinthető véletlennek. Én úgy kerültem vele kapcsolatba, hogy az egyetem után három évig voltam Baranyában népművelő, és egy ottani barátom révén, aki Hajdúból jött oda népművelőnek, megismerkedtem Bucz Hunorral, aki szintén népművelő volt. Színjászó csoportot vezettem ott, nagyon jóba lettünk Hunorral, aztán amikor visszakérültem Pestre, találkoztunk. Ő közben Földváron dolgozott, ahonnan azért kellett eljönnie, mert meglehetősen ellenzéki hangvételű színjászó csoportot csinált, s lehetetlenné vált a helyzete. Kemény nevét először tőle hallottam. Mondta, hogy a József Attila Művelődési Házban, ahol dolgozott, előadást fog tartani, és hogy ez a Kemény '56-os – addig én semmit sem tudtam róla. Lehet rajta vitatkozni, mikortól datáljuk a demokratikus ellenzék létezését, biztos, hogy nem onnantól. Természetesen voltak ellenzéki megnyilvánulások, jellegzetesen az amatőr színjátszásban. Voltak hangsúlyosan ellenzéki szellemiségű csoportok, Hunor csoportja is ezek közé tartozott. Ezért mondom, hogy ezek látszólag véletlenek, de mégsem véletlenek.

A vizsgálat úgy zajlott, hogy minden héten egyszer összejöttünk a Szociológiai Intézetben, mert Kemény ugyan nem ott volt állásban, de ennek az intézetnek a keretében csinálta a vizsgálatot. Adtak neki egy szobát, ahol keddenként össze tudott gyűlni a társasággal, és ő ott egy kis szabadegyetemet is tartott a kutatással párhuzamosan. Próbálta elmondani, milyen szemlélet alapján közelít a problémához. Előadta az életforma-elméletét, amibe

ezt az egész cigány problematikát is bele lehetett illeszteni. Tehát menetközben képzett minket.

– *Ő hol képezte ki magát? Mi volt az ő indítéka?*

– Mindig szociológiai érdeklődésű ember volt, noha orvosi egyetemre is járt, bölcsészkaron végzett, közgazdasági végzettséget is szerzett. Azok közé tartozott, akik '45 után baloldaliak voltak, de egyike azoknak, akik a leghamarabb döbbsentek rá arra, hogy ez a rendszer mi felé megy, és kivonult. Egyetemen is tanított, de egy megnyilvánulása miatt kirúgták onnan. Ettől kezdve általános iskolákban tanított, különböző helyeken, például Angyalföldön, igazi proletár környezetben, és ő mindig kitekintett az iskola határára, mindig érdekelt, milyen háttérből jönnek a gyerekek. Családlátogatás ürügyén ő már ott csinált ilyen felmérés-féleséget. Egyértelműen kiderült számára, hogy mekkora ott a szegénység. '56 után lecsukták, azután priuszos volt, álnéven fordított, cikkeket írt. A hatvanas évek közepén Ferge Zsuzsával csinált a KSH-ban egy rétegződés-vizsgálatot. Akkor ők megegyeztek egymással, hogy ugyan foglalkozási kategóriákkal fognak operálni, mert mással nem lehet, de tulajdonképpen itt egy hatalmi rétegződésről van szó, és azt vizsgálják, hogy ki mennyire részesül a hatalomból illetve ki mennyire van attól megfosztva. Ennek mellékszálaként csinált egy szegénység-vizsgálatot a KSH keretén belül részben a rétegződésvizsgálat adataira építve. '70 táján már nyilvánvaló volt, hogy muszáj egy ilyen országos vizsgálatot csinálni. A cigányságról nem tudtak semmit. Ugyanakkor főnnállt az a törekvés, hogy a cigányokat mint munkaerő-tartaléksereget mozgósítsák, és valahogy bevonják az extenzív iparosításba. Kellott már valamit tudni róluk. És akkor a Minisztertanács Tanácsügyi Hivatalának a kezdeményezésére indult el ez a vizsgálat.

Nekem ebben a kutatásban a legmeghatározóbb élményem az volt, hogy bárhova mentem egy cigány telepre, két percen belül megjelent a rendőrség. Engem számtalanszor igazoltattak, olyan is volt, hogy letartóztattak, bevitték a siklói határőrlaktanyára, és ott kellett töltenem egy éjszakát. Hiába volt megbízólevelem, azt mondták, az nem ér semmit. De hogy milyen fantasztikus mértékben ellenőrzés alatt tartja a rendőrség a cigányokat, a cigány közösségeket, és hogy milyen kemény rendőri elnyomás nehezedik rájuk, az az egyik alapvető élmény volt számomra. Azt is éreztem, hogy minden telepen van egy vamzer, egy beépített segédrendőr vagy besúgó, akinek révén ellenőrzés alatt tartják a telepet, és például amikor én megjelentem, akkor ez a besúgó gondoskodott róla, hogy két percen belül ott legyenek a rendőrök, és ellenőrizték, hogy jogosan vagyok-e ott. Ez egy kicsit szimbolikus: mennyire ki volt rekesztve a cigányság a magyar társadalomból annak ellenére, hogy a cigányok beléptek az ipar perifériájára, és hogy valami furcsa, rendkívüli dolog, amit azonnal meg kell nézni, ha egy idegen odamegy.

– *Befejeződött a kutatás, megjelent a kiadvány.*

– Ha azt a sárگا fedelűt érted, azt '76-ban adták ki, és annak a szerkesztésébe Kemény már nem folyt bele. Akkor ő már rég ki volt rúgva. Még nem fejeződött be a vizsgálat, illetve a terepmunkálatok már befejeződtek, de a feldolgozás még zajlott, amikor őt kirúgták a Szociológiai Intézetből, amiért ezeket a szemináriumszerű foglalkozásokat tartotta ott velünk. Sze-

mélyesen Kulcsár Kálmán közölte vele, ő volt akkor az intézet igazgatója, hogy ezt nem csinálhatja tovább, ha valahol akarja csinálni, csinálja a lakásán. Így is lett. Folytatódott a lakásán, Otilia lakásán, az én lakásomon is. Tehát ő úgy írta meg a zárótanulmányt, hogy már le volt váltva. Az a kötet nem az ő intenciója szerint készült. Valakit megbíztak a Szociológiai Intézetben. Velem például nem tárgyaltak és a többi szerzővel sem. Önkényesen eldöntötték, hogy mi kerül bele és mi nem. További tanulmányok is születtek, például Molnár Gyula is írt. Otiliától ebben a kötetben semmi sincs, holott ő is írt több tanulmányt. Én a szegénység-vizsgálat terepmunkájában nem vettem részt, de többen voltak a cigány-vizsgálatban, akik abban is részt vettek. Mindannyiunk számára nyilvánvaló lett, hogy Magyarországon *van* szegénység, a szegénységproblémában külön kérdés a cigányság, és hogy ez olyan dolog, amivel foglalkozni kell. Aztán ki-ki a maga lehetőségei szerint folytatta is ezt a munkát. Keményt teljesen kiszorították a hetvenes évek első felében a szociológiából, egy ideig hivatalosan mások nevében folyó kutatásokat lényegében ő irányított, de nem a saját nevén jelentek meg azok a tanulmányok, amiket ő írt, aztán már ez se volt nagyon lehetséges. '77 elején, amikor a felesége meghalt, ki is ment Párizsba, emigrált, egyszerűen teljesen lehetetlenné vált a helyzete. Viszont a tanítványai, akik nem voltak annyira lefeketedve, így vagy úgy folytatták. Folytatta Csalog – nem kell részletezni az ő idevágó munkásságát. Otilia pedig 1972-ben a Fővárosi Pedagógiai Intézethez került, ahol Várhegyi György vezetésével egy kis szociológiai műhelyt működtettek. Mód nyílt arra, hogy szocializációs vizsgálatokat indítsanak, amibe Otilia engem is bevont. A munkásság különböző rétegeiben vizsgáltuk a nevelési szokásokat. Először Csepelen egy elit szakmunkáskörnyezetben, azután pedig Angyalföldön, ahol kifejezetten szakképzetlen, szegény családok gyerekeit vizsgáltuk; C osztályokat választottunk, ahova már akkor is a leghátrányosabb helyzetűeket szelektálták. Később Otilia nemcsak kutatást, hanem programot is kezdeményezett, ami a budapesti cigánygyerekek iskoláztatásához kapcsolódott. A Kemény-féle vizsgálatból is kiderült, hogy milyen hihetetlenül hátrányos helyzetben vannak a cigányok az iskola vonatkozásában. Úgy gondolta, hogy megpróbál ezen változtatni. Ennek érdekében először csinált egy kis vizsgálatot a budapesti cigányok helyzetéről. Írt erről egy tanulmányt, ebben nagyon szépen benne van, hogy az akkor igazán nem nagy létszámú budapesti cigányság – a nagy főláramlásnak még előtte voltunk – milyen sokszínű, hányféle csoportja van, hányféle színvonalon élnek, mennyire különböző kulturális elemek jellemzők rájuk. Kiválasztott néhány iskolát, amelyek olyan helyen voltak, ahol nagyobb létszámban éltek cigányok, egyes osztályokban, elég gyakran elkülönített cigány osztályokban sok cigány gyerek tanult. Ilyen iskola volt a Mocsaras környékén Óbudán, Rákospalotán, Erzsébeten. Vidékiek is bekerültek: Ráckeve, Kiskunhalas. Nem nagyszabású pedagógiai koncepciót jelentő, hanem a körülményeket javító próbálkozásokba kezdett. Igyekezett cigány származású, cigányul tudó tanítókat találni főleg azokra a helyekre, ahol a gyerekek cigány anyanyelvűek voltak. Szervezett cigány nyelvtanfolyamot pedagógusoknak, és oktatóként bevonta a cigány tanítókat. Igyekezett népszerűsíteni azt a szemléletet, amire az egész Kemény-féle vizsgálat épült. Ő akkoriban

az ÉS-be írt is egy cikket, és abban kifejtette, hogy a cigányok és az iskola világa egymástól teljesen idegen, két világ, és az idegenséget csak fokozza, amikor cigány anyanyelvű gyerekek kerülnek iskolába, és olyan nyelven beszélnek hozzájuk, amelynek nincsenek igazán a birtokában. Ezt az idegenséget csökkentheti, illetve az otthonosság érzését növelheti, ha cigányul is szólnak hozzájuk. Hangsúlyosan rámutatott arra, hogy a két szélsőséges álláspont – cigány nyelven oktatás, illetve hogy a cigány nyelvvel semmit se lehet kezdeni – között vannak átmeneti lehetőségek. Tehát nem cigány nyelven tanítunk, de cigányul is szólunk a gyerekekhez, és ezáltal nem válik mélységesen távolivá az iskola. Ilyeneket csinált és ezekről mindig írt a Budapesti Nevelőben; az volt a Fővárosi Pedagógiai Intézet lapja. A hetvenes évek végén, illetve véglegesen a nyolcvanas évek elején kirúgták. Először kizavarták Békásmegyerre iskolához, de a státusa itt még volt, végül teljesen kirúgták, állástalanná vált. De addig ő mindig foglalkozott a hátrányos helyzetűek, ezen belül a cigányok iskoláztatási problémáival.

– *Amikor az ellenzék együtt nyilatkozott meg – például a Charta aláírásakor –, akkor ott hogyan fogadtak benneteket a különböző indíttatású emberek és ti hogyan éreztétek magatokat közöttük?*

– Ez egy folyamat volt. A demokratikus ellenzék olyan körökből állt, akik korábban nem is érintkeztek egymással. Azoknak a túlnyomó részét, akik később meghatározó szerepet játszottak, korábban nem is ismertem. Illetve Kis János és Bence György nevét hallottam az egyetemen, amikor bölcsészkaros voltam, de soha személyes kapcsolatban nem voltam velük egészen a hegyenes évek végéig. Kenedit sem ismertem. Pető Ivánt végképp nem. Ottilia többeket ismert, mert ő filozófia szakra járt, közvetlen kapcsolata volt például Kis Jánossal, de soha nem voltak barátságban. Persze ez az ellenzéki kör belterjes világ volt, egy kis áttétellel mindenkihez el lehetett jutni, de közvetlen rendszeres érintkezés hosszú ideig nem volt. A Keményiskola nagyon hangsúlyosan empirikus jellegű és felfogású iskola lévén, a valóság megismerésére épített mindent. Kis Jancsiék filozófusok, inkább elméleti kérdésekkel foglalkoztak. A '77-es Charta szűk körű aláírás volt, harminc-negyven ember, főleg irodalmárok írták alá – Réz Páltól kezdve Csoóriig. A valamivel szélesebb kört megmozgató Charta-aláírás '79-ben volt. Egyébként is '79-et lehet olyan évnek tekinteni, amikor valóban megindult a demokratikus ellenzék szerveződése. Előzménynek tekinthető még Kenedi válogatása, szamizdat-gyűjteménye, a Profil. Olyan műveket igyekezett összeszedni, amelyeket különböző szerkesztőségek elutasítottak. Ezekből csinált primitív írógépes technikával készült gyűjteményt, amit szintén írógéppel sokszorosítottak többen. A Bibó-emlékkönyv körüli szervező munka már épített ezekre az előzményekre; '80-ban jelent meg. A Profil közölte például Ottiliának a „Hetvenes évek budapesti szegényei” című tanulmányát. Ő azt még a Fővárosi Pedagógia Intézetben írta meg, és próbálta közölni a Budapesti Nevelőben, de ott csak nagyon erősen megcsonkítva és megváltozott címmel – a „szegények” szót kiirtották – tudta megjelentetni, és amikor Kenedi kérte tőle ezt a tanulmányt, teljes terjedelemben és eredeti címmel, akkor boldogan odaadta. Hozzá kell tenni, hogy közben őt atrocitások érték, mert '77 nyarán kint volt Párizsban és visszahozott néhány, itthon nemki-

vánatos könyvet – Szolzsenyicint és egyebeket –, elkapták, ebből eljárás lett. Ez az élmény elég jelentős szerepet játszott abban, hogy elkezdett radikalizálódni. Ennek első tünete volt, hogy az említett tanulmányt odaadta Kenedinek.

– *És volt a Mozgó Világ, ahol akkoriban még legálisan is megjelentek ellenzéki tartalmú írások a Berkovits-vezette szociográfia rovatban.* (Berkovits György „Világváros határában” című könyve, amely a fővárosi agglomerációt betöltő szegény népességről szól, 1976-ban jelent meg a Magyarországi felfedezése sorozatban).

– És '79-ben szerveződött a SZETA. Otilia összehívott a lakására egy megbeszélést, ahová természetesen olyanokat hívott, akik ellenzéki hírből álltak, ellenzéki gondolkodásúak voltak. És ott elővezette, hogy létre kellene hozni egy szegényeket támogató szervezetet. Ebben két dolog szorosan összekapcsolódott: egyfelől a szegények, ezen belül a cigányok iránti elkötelezettség, másfelől az ellenzéki alapállás. „Nem akadályozhatnak meg minket a rendszer tilalmai abban, hogy csináljunk valamit, amit fontosnak tartunk”; magyarul, hogy létrehozzunk egy civil szerveződést, olyan világban, ahol ezt nem lehet. Illetve olyan bürokratikus akadályok tornyosulnak, hogy jóformán a létező jogszabályokkal sem lehet élni. Azt mondta, egy nagyon primitív segítő szisztémát képzel el: emberek a maguk ismeretségi körében pénzt, ruhát egyéb használati tárgyakat gyűjtenek, és megszervezzük, hogy ez különböző csatornákon eljusson azokhoz, akik rászorulnak. Plusz jogsegélyt biztosítunk, mert alapélményünk, hogy a szegények még a meglévő jogokkal sincsenek tisztában, nem tudják érvényesíteni az érdekeiket. Érdekes módon ezen a vonalon bekapcsolódtak a SZETA tevékenységébe olyan emberek, akikről nem is gondolnánk. Például Balsai István, a későbbi MDF-es igazságügyi miniszter. Ő akkor egy Népszínház utcai ügyvédi irodában dolgozott, Kardos Laci évfolyamtársa volt, és Laci beszervezte. Ott azon az első összejevetelen arról folyt a vita, hogy érdemes-e, és hogyan érdemes ilyet csinálni. Megpróbáljuk-e legalizálni, mert azt lehetett tudni, hogy van egy egyesületi jogszabály, amely szerint a témában illetékes minisztériumhoz kell egy kérelmet beadni, ott elbírálják, és vagy engedélyezik, vagy nem. Akkor már évek óta próbáltak a mozgássérültek egy egyesületet összehozni, és nem sikerült. Tehát azt is lehetett tudni, hogy ez nem nagyon fog menni. Nagy viták voltak, és végül arra az álláspontra helyezkedtünk, hogy jobb nem engedélyezett, mint betiltott szervezetnek lenni. Jobb, ha meg se próbáljuk legalizálni. A másik hangsúlyos téma az volt, hogy miként lehet megoldani, hogy ne próbáljanak köztörvényes alapon támadni minket: például, hogy elsikkasztjuk a pénzt, amit összegyűjtünk. Arra jutottunk, hogy ez ellen nincs védelem, nem kell vele törődni. Sok olyan ellenzéki elem volt jelen ezen a megbeszélésen, akik különben nem nagyon érdeklődtek se a szegénység se a cigányság iránt. Egészen mással voltak elfoglalva. De az a lehetőség, hogy itt aktív ellenzéki tevékenységet lehet folytatni, vonzóvá tette számunkra ezt a dolgot. Próbáltunk kitalálni olyan akciókat, amik a pénzszerzést hatékonyabbá teszik, vagy a rendelkezésre álló anyagi erőforrásokat megnövelik, és újabb köröket lehet általuk bevonni. Így jött létre 1980-ban a képzőművészeti aukció. Elég messzire csaptak a hullámai; az akkori magyar képző-

művészet színe-virága adott műveket – egy nagyon konform, rendszerhű kortól eltekintve. De a szervezésbe is egy csomó olyan ember bekapcsolódott, aki egyébként nem foglalkozott volna ilyesmivel. Az addigiakhoz képest jelentős összeg folyt be az aukcióban, ezzel újabb aukciókat lehetett indítani, amelyeknek ismét továbbgyűrűző hatásuk volt. Mindenesetre a SZETA volt az első, rendszeresen működő ellenzéki szerveződés. Iványi Gábornak jelentős szerepe volt a SZETA megfogalmazásánál. Akkoriban őt kilakoltatták, és Ottiliánál lakott. Mondta, hogy ő a maga egyházában csinál gyűjtést, a jobb módúak odaadják a szegényebbeknek. Ez is bátorítást jelentett Ottiliának, hogy érdemes gyűjtést szervezni „világi” körülmények között is. Az alapító nyilatkozatot nyolcan írtuk alá.

Valami ilyen szerepet töltött be a szabadegyetem is, ami ugyanebben az időben indult el, de az passzívabb dolog volt: jeles értelmiségiek előadtak, mások meghallgatták.

'81-ben jött létre a Beszélő. A lengyel szükségállapot bevezetésekor jelent meg az első szám. Ez azért érdekes, mert a Beszélő is aktív dolog volt: létrehozni egy teljesen illegális folyóiratot. Természetes volt, hogy az akkoriban még mindig tabu témának számító cigány-szegény tematikával a Beszélő foglalkozzon. Később én is tagja lettem a szerkesztőségnek. Ebből adódóan ez az egész problematika a Beszélőbe teljesen magától értetődően került bele. Tudom, hogy Kis Jancsi nagyon tisztelte Ottiliát már akkoriban a SZETA-ért, meg ezekért a dolgokért, de igazából ő is ekkor került közelebb ehhez a tematikához. Felmerült az emberjogi megközelítés. A demokratikus ellenzék egyik fő törekvése az volt, hogy bizonyítsa: azok az emberi jogok, amelyek bizonyos nemzetközi dekrétumok, deklarációk részét képezik, és amelyeket Magyarország is aláírt, a gyakorlatban egyáltalán nem érvényesülnek. Ebbe beletartozott minden: szólásszabadság, amikor avantgarde alternatív zenekarok ellen indultak rendőrségi attrakciók; amikor enyhén szólva gyanús módon alkalmaztak pszichiátriai kezelést; de beletartozott az is, hogy a magyar társadalom legkiszolgáltatottabb csoportját, a cigányságot durva és jogellenes sérelmek érik. Volt egy „Létminimum alatt” rovata ennek az illegális Beszélőnek, ezt többnyire Ottília írta, vagy az általa felkért emberek. '85-től mutatkoztak annak jelei Magyarországon, hogy kezdődik a munkanélküliség, kezdődik ennek az oly büszkén hirdetett teljes foglalkoztatottságnak az eróziója. Erről több cikk jelent meg, részben Ottília írta, részben felkért kiváló közgazdászokat, hogy írjanak erről. Ez is természetes része volt a Beszélő működésének. Azt akarom érzékeltetni, hogy ez egy folyamat volt: ahogyan természetessé vált, hogy a demokratikus ellenzék programjának szerves része a szegények ügye, emberjogi problémák, kisebbségjogi problémák, amelyek a cigánysághoz kapcsolódnak. Erről nem volt vita, ez nem is volt kérdéses.

– *A monori konferencián már vitatott volt. Ezen elég sokan részt vettek '85 júniusában. Akkor ott Csoóri hangsúlyozott valami olyasmit, hogy ez nem lehet a demokrácia megítélésének kritériuma. Csengey is kitért rá, hogy tulajdonképpen ez volt az egyetlen pont, amiben megfogalmazódtak a nézetkülönbségek.*

– Nem egészen így van ez. Volt egy előre kidolgozott program: kik tar-

tanak referátumokat, korreferátumokat az egyes témablokkokban. Szegénység-cigányság témablokk nem volt. Határon túli magyarság helyzete volt, cigányság-problematika nem volt. Az egyik vitaindítót Csurka tartotta. Emlekezetes a nagy metafora: egy letakart káposztáshordó tetején táncol a magyar társadalom, és ebben a hordóban rohad mindaz, ami el van földelve, ki van szorítva a társadalmi tudatból. Ennek kapcsán beszélt arról, hogy a magyar társadalmat két oldalról két „bugris” réteg szorítja össze. Az egyik a „funkci-bugrisok”, a másik a „lumpen-bugrisok” amibe valószínűleg beleérthetők a cigányok is, de meg kell mondani, hogy akkor volt benne megértés. Amennyire nem volt megértés a „funkci-bugrisok” iránt abban a szövegben, amit elmondott, a szegény nyomorult „bugrisok” iránt *volt*. Ehhez kapcsolódóan Ottilia is hozzászólt, és beszélt arról, hogy az egyik Csurka által bugrisnak nevezett csoport a szegények, akik tulajdonképpen egy olyan kisebbséget alkotnak ebben a társadalomban, amelyet egyre nagyobb szakadék választ el a többségtől; kiszorulnak, marginalizálódnak, egyre tragikusabb helyzetbe kerülnek.

Amikor lezajlott az aznapi program hivatalos része, akkor Ottilia és én odamentünk a Csoórihoz és a Csurkához. Mondtuk nekik, milyen fontos lenne, hogy a cigányság ügyében kiálljanak, hiszen más akusztikája van annak, ha népi író áll ki ebben az ügyben, mint ha azok, akik eddig is hallatták a hangjukat. Jellemző, hogy mi ezt akkor elképzelhetőnek tartottuk. Nem is voltak elutasítóak, csak egy kicsit elhárítóak. Csoóri azt mondta, hogy ő már foglalkozott ezzel, hiszen közreműködött Sára filmjében, és hát mindig mindennel nem lehet. Ez volt az egyik alkalom, amikor ez a problematika egyáltalán fölmerült. A másik a határon túli magyar kisebbség ügyéről szóló vita. Ott valaki felszólalt – talán Kenedi –, és elmondta, hogy Magyarországnak addig nem lehetnek követeléseai a határon túli magyarokkal kapcsolatban, amíg nem teszi rendbe a cigánysággal kapcsolatos dolgokat idehaza. Ezt az összekapcsolást Csoóri eléggé visszautasította. Nem durván, bántóan, de visszautasította. Harmadik napon Kenedi elég váratlanul és provokatív módon hozzászólt, én nem is értettem vele egészen egyet. Arról beszélt, hogy amit a zsidókérdés jelentett a második világháború előtt, azt jelenti ma a cigánykérdés. Próbálta azokat az azonosságokat megtalálni a két dolog között, amivel ezt bizonyítani lehet.

Végül is explicite a program részét képező vitákban erről sok szó nem esett. De az biztos, hogy a népiek részéről a későbbiekben egyre erőteljesebb mértékben kifejeződött az, hogy elfogadhatatlannak tartják a határon túli magyarok ügyének összekapcsolását a cigányok ügyével. Hozzáteszem, hogy amikor '90-ben az MDF-es kormány megalakult, és '93-ban megalkották a kisebbségi törvényt, ez nagy mértékben arra kacsintva készült, hogy ezzel a határon túli magyarokat is jobb pozícióba lehet hozni, mert ezt a törvényt lobogtatni lehet. Ebből olyan lépések is következtek, olyan pontjai ennek a törvénynek, amelyek egyébként nem túl szerencsések. De nyilvánvaló volt, hogy amikor megkezdődött a pártosodás a nyolcvanas évek végén, akkor az MDF nagyjából azt a taktikát választotta, hogy nem nagyon beszélt a cigánykérdésről. Az SZDSZ viszont hangsúlyosan felvállalta.

– '85 októberében a demokratikus ellenzék felhívást intézett az Európai Kulturális Fórumhoz.

– Nem voltam ott.

– Ebben megfogalmazódott, hogy a cigányságtól megtagadják az etnikai alapon történő szerveződés jogát.

– Különböző szálak voltak. Azok közül, akik a Kemény-féle vizsgálatban részt vettek, sokan továbbvitték valamiképpen a témát. Csalog, Otilia, de mondhatom magamat is. A Népművelési Intézetben a témával kapcsolatos kutatásokat csináltam. Elég szoros kapcsolatba kerültem azokkal a cigány értelmiségiekkel, akik próbáltak nem dísz-cigányok lenni.

– A hetvenes évek végén kezdődtek a kutatásaid: a „Cigány közösségek”, a „Cigányok a fővárosi építőiparban”...

– '79-ben volt a cigány közösségek összehasonlító vizsgálata, '80-ban is tartott még, ehhez szorosan kapcsolódott az építőipari vizsgálat – Daróczi Ági, Bársony János közbejöttével és hatékony közreműködésével készült –, '87-ben az elcigányosodott kistelepülések és így tovább, tehát azt lehet mondani, hogy a hetvenes évek végétől, amikor én a Népművelési Intézetben dolgoztam, foglalkoztam ezzel a kérdéssel. Megismerkedtem fiatal cigány értelmiségiekkel. Daróczi Ági az intézetben egy másik osztályon dolgozott, de megismerkedtem Zsigó Jenővel, Osztójkán Bélával, akik radikálisan mást gondoltak, mint azok a cigány értelmiségiek, akik valamilyen módon már elköteleződtek a rendszernek. Nekik is vannak érdemeik, főleg mint alkotó művészeknek. A Beszélőben elég részletesen le is írtam, hogy cigány politikai stílusgyakorlatok kezdődnek. Az a szörnyűség, amit hivatalos cigánypolitikának neveznek, és amelyik máig tart, az akkor kezdődött. A rendszer próbálta megakadályozni, hogy ezek a radikális cigány értelmiségiek meghatározó szerephez jussanak. Ki akarta fogni a szelet a vitorlából. Próbált olyan pszeudo-szervezeteket létrehozni, mint a Hazafias Népfront mellett működő Cigány Tanács, meg a Kulturális Szövetség, amelyek nem jelentették az erjedésnek és a cigányok túlzott öntudatra ébredésének a veszélyét.

– Volt ellentét is a cigány értelmiség és a szociológusok között, a probléma megközelítésében.

– Ez nem volt jelentős. Gondolom, arra gondolsz, hogy Kemény '71-ben hangsúlyozta, hogy szociális problémaként kezeli a cigánykérdést és nem kulturális kérdésként, sőt még az a mondat is szerepelt a zárótanulmányban, hogy sajátos cigány kultúra nincs, hanem a magyar szegénységben belül vannak a cigányoknak speciális színekkel rendelkező szubkultúrái.

– Igen.

– Kemény nem revideálhatta a nézeteit, mert '77-ben kiment, de a tanítványai erről a pontról elmozdultak. Többek között én is. A cigány közösségek összehasonlító vizsgálata éppen arra épült, hogy nézzük meg, hogyan rétegződik belül ez a cigány társadalom, milyen eltérő csoportjai vannak, melyikben játszanak szerepet sajátos kulturális hagyományok, hol tűntek el esetleg ezek teljesen; hol helyezkednek el a tradicionális és a modern közötti átmenet skáláján. Tehát éppen arra épült a kutatás, hogy keressük a kulturális sajátosságokat. A tanulmányok is, amelyek a vizsgálatok alapján születtek, ezt próbálták megfogalmazni. Akkor írtam tanulmányomat a foglalkozásvált-

tás különböző típusairól, ami arról szól, hogy eltérő hagyományok birtokában a cigányok különböző csoportjai ugyanazokra a helyzetekre másképp reagálnak, más stratégiákat képzelnek el a maguk számára; és hogy a rendszer melyik stratégiát engedi működni, és melyiket nem.

– *Vagyis neked nem volt konfliktusod a cigány értelmiséggel.*

– Nekem nem, és úgy éreztem, bármilyen kritikával illették a vizsgálatot, ők nagyon tisztelték Keményt azért, amit csinált. Nem volt áthidalhatatlan ellentét kezdetben sem, és később kifejezetten közel kerültünk egymáshoz. Nekem is az volt a véleményem, hogy lehetővé kell tenni az önszerveződést etnikai alapon; hiszen azt láttam, hogy a cigányokat egységes és a többségtől elkülönült, különböző csoportként bélyegzi meg nap mint nap a társadalom, cigány statisztikákat tartanak nyilván a rendőrségen, a bűnözésben, cigány statisztikák vannak az iskoláztatásban, és így tovább. Ha a többségi társadalom így viszonyul a cigányokhoz, legalább a cigányoknak is legyen joguk arra, hogy cigányként definiálják magukat, ilyen alapon szerveződjenek és ilyen alapon fogalmazzák meg a maguk igényeit és követeléseit. Számomra egy idő után természetes volt, hogy támogatnom kell ezeket a törekvéseket és amennyire az erőmtől telt, támogattam is. Azt hiszem, elég aktív szerepet játszottam abban, hogy a Phralipe, az első valóban független cigány szervezet létrejött '89-ben, szemben az akkor létező, a hivatalos politika által szervezettekkel.

– *'87-ben jelent meg a Beszélőben a Társadalmi Szerződés.*

– Ezt lényegében hárman fogalmazták: Kis János, Kőszeg Ferenc és Solt Ottilia.

– *És '87-ben a lakitelki találkozón vált nyilvánvalóvá, hogy élesen kétségesszakadt a demokratikus ellenzék, oda már titeket nem is hívtak meg. Vársárhelyi pedig azért nem ment el, mert titeket nem hívtak meg. Ott szerveződött végül is az MDF. És az SZDSZ?*

– Ezen a néven '88 novemberében jött csak létre. Ennek a körnek az első, átfogó programot képviselő megjelenése a Társadalmi Szerződés volt, ami a Beszélő különszámaként jelent meg. '88 legelején létrejött a Szabad Kezdeményezések Hálózata olyan koncepcióval, hogy az összes, akkor már létező civil szerveződést magába foglaló mozgalom legyen, illetve védelmet nyújtson az induló ellenzéki szerveződéseknek. Aktív irányítói közül sokan úgy gondolták, hogy párttá kell változni, és az MDF-fel bizonyos értelemben szemben állva egy másfajta szemléletet képviselő pártot kell létrehozni. Így alakult meg '88 novemberében a Jurta Színházban, illetve így alakult át a Szabad Kezdeményezések Hálózata Szabad Demokraták Szövetségévé. Viszonylag hamar megindult egy programkészítő munka és kézenfekvő volt, hogy a szegénység, a cigányügy, a szociálpolitika problémáiról mi csináljunk valamit Ottiliával. Meg is jelent abban a bizonyos kék könyvben, ami az SZDSZ első politikai programját tartalmazta. Érdeemes elővenni. Azt hiszem, ebben minden meg van fogalmazva, ami később '90 után probléma lett. Nagyon előrelátó szöveg.

– *Tehát amikor a Phralipe megalakult, akkor már volt SZDSZ, és természetes volt, hogy bekapcsolódtak azok az emberek, akik nem voltak cigányok, de ezt az ügyet a magukénak érezték.*

– Igen. Tehát Ottilia, én, Révész Sanyi és mások. Ez magától értetődő volt. Amikor az SZDSZ megalakult, és elkezdett országosan szerveződni, létrehozta a helyi szervezeteket, akkor a SZETA és az SZDSZ nagyon szervesen összekapcsolódott. '89-ig a SZETA egy kicsi, illegális szervezet volt, amelyiknek nem nyúltak messzire a csápjai, de amikor a politikai szervezkedés is legálissá vált '89-ben, természetes volt, hogy az SZDSZ szervezetek mellett helyi SZETA csoportok is létrejöttek. Miskolcon, Egerben és számos helyen vált gyakorlattá, hogy az SZDSZ által megszerzett párthelyiségben folyt a SZETA tevékenysége is. Ruhák voltak felhalmozva például. Ottilia hihetetlen aktivitással dobta be magát a pártszervezési, pártépítési munkába, rengeteg helyen megfordult az országban. Ő mondta, hogy ennek az időszaknak az volt a nagy élménye, hogy akik akkor lettek SZDSZ-esek, nagyon hamar megtanulták, az SZDSZ-ben nem illik cigányozni. Ez nem azt jelenti, hogy senki közülük nem táplált cigányellenes érzéseket, de világos volt, hogy az SZDSZ-ben ezt nyíltan megfogalmazni, képviselni nem lehet. Ebből '89-ben nem voltak konfliktusok a párton belül. '89 áprilisában a SZETA hivatalosan bejegyzett egyesület lett, létrejött a budapesti központ, nagyszabású akciók folytak és ezek az SZDSZ-es akciók részét is képezték.

– *Emlékszem egy összejövetelre. '89 végén, a választások előtt volt. Meghívtak erre szociális érzékenységű értelmiségieket, engem is. Akkor én ott feltettem a kérdést – eléggé provokatívan –, hogy vajon milyen mértékben vállalja fel az SZDSZ a cigányproblémát. Kérdésem valahogy úgy hangzott, hogy mit akar inkább az SZDSZ: hatalomra kerülni, vagy vállalni a népszerűtlen ügyeket. Kis János erre azt válaszolta, hogy a cigányság ügyét most már a cigányszervezetekre kell bízni. Számomra ebből világossá vált, hogy az SZDSZ természetesen hatalomra akar kerülni, ennek érdekében nem vállalhatja a népszerűtlen feladatokat, mert emiatt szavazókat veszítene.*

– Akkor én ezt nem éreztem még. Annál is kevésbé, mert nagyon hatékonyan működtem közre abban, hogy a Phralipe és az SZDSZ között létrejöjjön egy választási megállapodás. Tulajdonképpen én hoztam össze. A megállapodás megszületett, és ennek köszönhetően Daróczi Ági, Hága Antónia, Osztoján Béla, Horváth Aladár fölkerültek különböző listákra. Ehhez tartozik, hogy engem az én megkérdésem nélkül Magyar Bálint egy viszonylag előkelő helyre feltett az országos listára, ahonnan eléggé garantált lett volna a bejutásom. Akkor én felhívtam Bálintot, elmondtam, hogy nem akarok hivatásos politikus lenni, ellenben nagyon szeretném, ha a helyemre betennék Horváth Aladárt, akit én nagyon tehetséges fiatal cigány politikusnak tartok. Magyar Bálint ezt minden további nélkül megcsinálta. Ottilia éppen kivonulóban volt az ügyvivőségéből, amikor lerohanták, hogy legyen ő a listavezető. Erről nagy viták voltak, mert aki az első helyre kerül, az a miniszterelnök-jelölt. Nagyon úgy állt akkor a dolog, hogy a Tölgyessy lesz a listavezető, viszont voltak, akik nagyon nem akarták, hogy ő legyen a miniszterelnök-jelölt. Kitalálták, hogy tegyük oda Ottiliát, róla senki sem fogja gondolni, hogy miniszterelnök-jelölt. Hosszas gondolkodás után ebbe Ottilia beleegyezett, de azt mondta, ő csak úgy meg be a parlamentbe, ha én is bemegyek, mert akkor a szociálpolitikát nyilván nekünk kell csinálni. Így engem is fölraktak, kettővel az Aladár utáni helyre, végül én is beke-

rültem a parlamentbe. Tehát ez a megegyezés akkor kiválóan működött. Aladár is, Antónia is bekerült, volt két cigány tagja a frakciónak. Eddig a pontig, a választások befejeződéséig azt kell mondanom, nem volt probléma. Sőt, '90 nyarán, amikor már működött a parlament, Zsigó szervezett a francia forradalom évfordulóján egy nagyszabású rendezvényt a cigányok egyenjogúsítása jegyében. És ott, a kulturális programok mellett volt egy politikai vita is, azon részt vett Pető Iván. Akkoriban a frakcióból valaki lemondott. Pető Iván kinyilvánította, hogy az SZDSZ számon tartja: az első, aki a budapesti listáról nem jutott be, az Daróczi Ági, logikus, hogy a lemondott képviselő helyére ő kerüljön be a frakcióba. Viszont nem sokkal ezután, amikor dönteni kellett ennek a megüresedett helynek a betöltéséről, akkor egyszercsak Magyar Bálint elkezdte mondogatni, itt annyian vannak, akik a cigányüggyel foglalkoznak, most már kéne valaki olyan is, aki például a gazdasághoz jól ért. És sikerült elérnie, hogy Daróczi Ági helyett – más kérdés, hogy ő nem is vállalta volna a képviselőséget – Gál Gyulát hozzák be. Ez volt az első jel, amikor az embernek kétségei támadtak. Hogy egyáltalán mit jelent az, hogy itt túl sokan foglalkoznak a cigánykérdéssel.

– *Aladárral kapcsolatban nem beszéltünk még a gettóellenes bizottságról, amikor ő tulajdonképpen „megcsinálta magát” politikusként.*

– Igen, ő ismeretlen miskolci tanítóból azzal vált ismert politikussá '88 végén-'89 elején, hogy értesült a helyi televízióból: alacsony komfortfokozatú, Sajó-parti telepet akarnak létrehozni. Ő azonnal világosan felismerte, hogy ez szegregációs törekvés. A terv azért fogalmazódhatott meg, mert miután a központi helyen lévő régi polgári házakat a város vezetése nem tartotta karban, oda nagy számban költöztek be cigány családok, a Miskolc környéki telepek felszámolása után. '88-ban úgy döntöttek, hogy ebből újra elit utcát csinálnak. Valahogy meg kellett szabadulni az ott lakó cigányoktól. Aladár felismerte, hogy itt mire megy ki a játék és azonnal lázas szervezkedésbe kezdett. Akkoriban alakult meg a Wallenberg egyesület, olvasta az újságban, hogy kisebbségi jogvédelemmel foglalkozó szervezet, elment oda, kérte a jelenlevőket, hogy aki tud, segítsen neki. Volt valami konferencia a Szerb utcában, Aladár ott is megjelent, és előadta ezt. Én is támogattam, Lengyel Gabi is ott volt, utána odamentünk Aladárhoz és följajánlottuk a segítségünket. Egy hét múlva – ez '88 december elején lehetett – Gabival lementünk Miskolcra és mondtuk Aladárnak, akkor most nézzük végig azokat a helyeket, ahonnan a cigányokat a Sajó-partra akarják telepíteni. Szisztematikusan végigjártuk ezeket a helyeket, az utcákat, amiket fel akartak újítani, és megnéztük a tervekkel kapcsolatos dokumentumokat is. Világos volt, hogy ezt meg kell akadályozni. Elég hamar további emberek is bekapcsolódtak. Ladányi egyetemistákat is hozott magával, és az elemzés alapján megalakult a gettóellenes bizottság. Az alakuló ülésen aktív szerepet játszott Glattfelder Béla, a későbbi FIDESZ-es képviselő. Ő még nálam is radikálisabb volt. Mi ketten fogalmaztuk a szöveget; persze, lehet tudni, hogy ha egy ilyen szöveget sokan fogalmaznak, akkor az sose készül el. Végül mi kimentünk a konyhába, ott Aladáréknál, megírtuk, a többiek még kicsit finomítottak rajta és aláírták. Ez lett a hivatalos szöveg, ezzel kezdődött a több hónapon át tartó küzdelem. Nyárra sikerült elérni, hogy véglegesen visszavonták ezt a

tervet. Nemcsak a negatív célt, hogy ne legyen telep, hanem azt is, hogy a pénzt, amit erre fordítottak volna, egy lépcsőzetes lakáshoz juttatási szisztémára fordítsák, a tervezettnél lényegesen több családot juttassanak kedvezőbb lakáskörülményekhez, beleértve az érintett cigány családokat is.

– *Eközben Aladár politikussá vált.*

– Igen. Nem sokkal később állt elő az a helyzet, hogy én őt nagyon jó szívvel ajánlottam magam helyett az SZDSZ listájára.

– *Tulajdonképpen Zsigó is számításba jöhetett volna.*

– Ő nem akart. A Phralipe vezetőségében, aminek én is tagja voltam, ott dőlt el, hogy kik lesznek a képviselőjelöltek. Osztóján tárgyalt hivatalosan az SZDSZ-szel – ez Magyar Bálintot jelentette – erről a bizonyos együttműködési megállapodásról. A Phralipének teljesen természetes volt, hogy az SZDSZ-szel állapodik meg és nem mással. Amikor a vezetőség eldöntötte, hogy kik legyenek ezek a jelöltek, akkor Zsigó a leghatározottabban azt mondta, hogy nem akar. Hága Antóniát nem ismertem. A semmiből került elő, felsőfokú képzettsége volt, nem sok ilyen cigány szalagált akkor a Phralipe körül. (Egyébként e tekintetben is kiemelkedett a Phralipe a többi cigány szervezet közül: ott gyűlt össze a legnagyobb intellektuális erő.) Nem értettem, hogy miért Antóniát tolják előre, érzékelhető volt, hogy nem átitó egyéniség, de ebbe nem akartam beleszólni.

Aladár nagyon hamar levetkőzte a gátlásait, és fontos, erőteljes felszólalásokkal vetette magát észre. Amikor Daróczi Ági helyett Gál Gyula került be a frakcióba, akkor lehetett érezni, hogy egyesek túl soknak tartják ezt a cigány nyüzsgést. Nem tudom pontos időrendbe rakni a dolgokat, de kezdtek szaporodni azok a jelek, amik azt mutatták, hogy egy ponton túl az SZDSZ már nem tudja a cigány ügyet felvállalni. Bejött, amit te érzékeltél véltél már '89 végén is Kis János válaszából, hogy egy ilyen nagy pártnak – az SZDSZ akkor nagy párt volt – tekintettel kell lennie arra, hogy ha túlságosan hangozik, túlságosan intenzíven áll ki a cigányok ügye mellett, azzal inkább veszít, mint nyer. Mert ez sokak szemében nem népszerű. Akkor már nem volt olyan egységes az a szellemiség, amiről Ottilia azt mondta, hogy az SZDSZ-ben nem lehet cigányozni. Ezen akkor már repedések támadtak. Aladárnak volt egy briliáns felszólalása a kisebbségi törvénytervezettel kapcsolatban. '93-ban szavazták meg, de sokkal korábban beterveztették, hosszú ideig zajlottak viták a kisebbségi kerekasztal körül. Még az elején adott elő Aladár ebben az ügyben. Ezután lehetett érzékeltetni a párt vezetőségében, hogy ez már sok volt.

– *Mit tartalmazott ez a felszólalás?*

– Az egyik kulcsdolog az volt, hogy a tervezet megkülönböztetett nemzeti és etnikai kisebbséget és élesen kikelt ez ellen a megkülönböztetés ellen. A másik központi téma az volt, hogy milyen jogosítványokat kapjanak a kisebbségi önkormányzatok, milyen finanszírozási garanciák legyenek ehhez kapcsolva, és ebben is eléggé radikális álláspontot képviselt. Persze, lehet ezen vitatkozni. Lehet azt mondani, főleg így utólag, hogy a cigányok vonatkozásában ez a kisebbségi önkormányzatosdi nem volt szerencsés ötlet. De ez érdektelen. A fontos az, hogy egy fiatal embernek, aki a Phralipe és az SZDSZ megállapodása értelmében került be a parlamentbe, ugyan alkal-

mazkodnia kell a frakció kollektív döntéseivel, de emellett nyilvánvalóan a Phralipét kell képviselnie. Utána nem sokkal hangzott el – Haraszi Miklós szájából egyébként –, hogy Aladár, nekünk nem feketepárducokra van szükségünk. Magyarán: az SZDSZ vezérkara akkor már Aladárt kellemetlen személynek minősítette. Semmi „feketepárduc” nem volt abban a felszólalásban, semmi olyanfajta szélsőség nem volt érzékelhető, csak határozott és elkötelezett volt.

– *Zsigó volt akkoriban a Phralipe vezetője?*

– Akkor már létrehozták azt a csúciszervet, a Roma Parlamentet, amivel én nem értettem egyet, de ők ezt nagyon akarták, és Zsigónak is, Aladárnak is, Osztojkánnak is volt benne valami tisztsége. Ugyanígy a Phralipében is. Akkor ők már Roma Parlament néven léptek fel, úgy érezték, ennek nagyobb súlya van. Közben már folyt a Báthoryék¹ aknamunkája. Aztán létrejött a szakítás Osztojkán részéről egyfelől, Zsigó és Horváth Aladár részéről másfelől. Amikor a Roma Parlament lényegében csak a Phralipét jelentette, a többi szervezet már eltűnt onnan, akkor egyszerűen csak Osztojkán a Phralipe nagyobbik részét kivitte a Roma Parlamentből. Beszéltem Osztojkánnal. Mondtam, én nem látom át és nem ítélem meg, hogy milyen sérelmeket okoztatok egymásnak ti hárman, de egyre szeretnék figyelmeztetni: rombolni sokkal könnyebb, mint építeni. Ha te most kettészakítod a Phralipét, olyan rombolást viszel véghez, amit hosszú idő alatt se lehet helyrehozni. Nem érdekelte. Ez két nappal azelőtt történt, hogy ő Miskolcon megcsinálta azt a szakító közgyűlést. Hozzá tartozott ezekhez az eseményekhez, hogy a hatalom igyekezett csökkenteni a Phralipe és a Roma Parlament erejét. Ezt pénzügyileg is ki lehet mutatni, az akkori támogatási arányokból. A szakításban az is szerepet játszott, hogy Osztojkán egy idő után nyomasztónak érezte, hogy őket mint SZDSZ közeliakat, meg ellenzékieket – az MDF-fel szemben – az akkori kormány részéről hátrányos megkülönböztetés éri. Nem bírta ezt idegekkel, kilépett, és bizony, kapott is azonnal pénzt a kisebbségi hivataltól.

Közben érezni lehetett, hogy a párton belül hogyan változik a hangulat. Már nem volt természetes a helyi szervezetekben, hogy az SZDSZ a szegények érdekében lép fel. Polarizálódás kezdődött. Az egyik helyen ez a szál erősödött, akkor azt otthagyták – hogy így mondjam – a középosztálybeli embereknek. A másik helyen a középosztály szerezte meg a meghatározó pozíciókat, és igyekeztek kiszorítani a szegényeket, cigányokat. Ebben az időben már nekem is voltak olyan élményeim, Ottilia is mesélte, hogy például elment Zalakomárba, ott egy SZDSZ gyűlésen borzalmas módon nyilvánultak meg az emberek a helyi cigányokkal kapcsolatban. Azt akarom ezzel mondani, hogy már alulról is jött a nyomás: ne vigyük ezt túlzásba. Ennek az egyik sajátos tünete, vagy kísérő jelensége volt az, hogy a frakcióban Aladár ellen elkezdték Hága Antóniát kijátszani. Ő kevésbé volt olyan autonóm személyiség, mint Aladár, aki bátran kiáll. Mindketten benne voltak egy-egy bizottságban. Aladár a kisebbségi, vallásügyi, egyébügyi bizottságban, Antónia pedig az oktatási bizottságban. Valószínűnek tartom, hogy biz-

¹ Báthory János a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal vezetője volt.

tatásra, Antónia akkor harcba szállt a kisebbségi bizottsági tagságért. Keményen megszervezték a frakciót, hogy Aladár ellenében Antóniára szavazzanak. Beszavazták Antóniát, kiszavazták Aladárt. Aladár öntörvényű, önállóan gondolkodó ember volt, aki észnél tudott lenni, különböző váratlan helyzetekben, Antóniával úgy lehetett játszani, ahogyan ők akartak. Látszólag teljesen demokratikusan zajlott a dolog. Hozzáteszem, ez azt eredményezte, hogy a korábbi kettőhöz képest a bizottságokban csak egy cigány képviselő maradt. Aladár máshova nem került, nem is aspirált, Antónia kikerült az oktatási bizottságból. Antóniának én ezt elmagyaráztam, próbáltam vele beszélni. Láttam, hogy amikor kezdtek őket kijátszani egymás ellen, ő ezt nem veszi észre, sőt belemegy ebbe a játékba. Mondtam neki: én nem tudom, mivel sértetted meg Aladárt, vagy ő téged, de az biztos, hogy ezen túl kellene lépni, kicsit okosabban kellene gondolkozni. Soha nem értem el eredményt, és mindig éreztem, hogy megsértődik. Ezt a bizottsági helycserét megelőzte egy nemzetközi kisebbségi konferencia Pozsonyban. Kiment Aladár, Antónia és Derdák. Hazajöttek, és akkor Derdák és Antónia feljelentették a frakcióban Aladárt, hogy lejáratott mindenkit, mert tökrészezen szólalt fel egy tarka mintás ingben. Szerintem a tarka mintás inget Aladár tudatosan választotta, és valószínűleg nem volt részeg. Nevetségesnek tartottam, hogy ezt a frakció komolyan vette, létrehozott egy fegyelmi bizottságot, kihallgatások voltak. Végül nem lehetett a vádat fenntartani, de kiderült, hogy Derdák is, akinek volt szava cigányügyben, Aladár-ellenessé vált. Derdák akkoriban intenzíven szervezte a Gandhi Gimnáziumot, és jóban akart lenni a fennálló kormánnyal. Jóban is volt. Sikerült elérnie, hogy a minisztériumban elkülönített nagy összeget állítottak be a Gandhira. Annak ellenére, hogy én ezt nem tudnám így csinálni, érdemének tartom, hogy így összehozta a pénzt. De ő mindig taktikai megfontolásokból indult ki.

Ezekkel a történetekkel csak azt akartam érzékeltetni, hogy egy idő után megromlottak a dolgok, Aladár nemkívánatos személyé vált, és '94-ben, amikor közeledtek a választások, már nagyon kifele állt a szekere rúdja. Akkor a Roma Parlament újabb választási megállapodást akart kötni az SZDSZ-szel, én próbáltam szervezni ezeket a tárgyalásokat. A pártvezetés részéről mindig Bauert küldték, a Roma Parlamenttel meg jött Csalog, Zsigó és Aladár. Akkor Csalog volt Aladárnak valami személyes tanácsadója, haverok voltak, és Zsolt igyekezett segíteni Aladárnak. Ezek a megbeszélések már szörnyűek voltak. Látszott, hogy csak áltevékenységet folytatunk: a frakció, a pártvezetés nem veszi ezt komolyan, nem akar igazán megállapodást kötni, állandóan kekeckedik, kifogásokat keres. Nem is sült ki ebből semmi. Csalog is teljesen kikészült ettől, mert valamikor szívvel-lélekkel volt SZDSZ-es – ellenzéki hagyományokból adódóan –, és ez neki borzasztó csalódás volt. Ennek hatására határozta el Zsigó Jenő, hogy hagyják az SZDSZ-t, hozzanak létre egy cigány választási pártot. Nagyobb marhaságot nehéz lett volna elképzelni, csődöt is mondott az egész. Ráadásul Zsigó teoretikus ember, és amikor gyakorlati megszervezésről van szó, akkor képtelen gyakorlatias lenni. Aladárt is belerángatta ebbe az örületbe, induljon el képviselőnek; alig kapott szavazatot. Oda akarok kilyukadni, hogy kínkeservesen talán el lehetett volna érni, hogy Aladár fölkerüljön a listára, de ezzel

ezt az esélyt ellőtte, és attól kezdve tulajdonképpen már az SZDSZ és az amúgy is széttöredezett cigány mozgalom között kapcsolat nem jött létre. A '98-as választások előtt újra volt egy kísérlet, ezt Horn Gábor kezdeményezte az SZDSZ részéről, újra próbáltak megegyezésre jutni. Horn Gábor talán komolyan gondolta, hogy legyen valamilyen cigány-programja az SZDSZ-nek, meghívta Aladárt, Zsigót, nem tudom még kit, hogy ezt beszéljék meg. Aladár ettől függetlenül tett lépéseket azért, hogy elfogadható helyre kerüljön a listán. Egyáltalán nem jött össze. Tehát azt kell mondani, hogy a mai SZDSZ-nek ehhez a dologhoz sok köze nincs.

– *Hogyan alakult a te viszonyod a párttal?*

– Nekem '94 óta nincs viszonyom. Nekem elegendő lett. Ezeken kívül, amiket itt elmondtam, számos egyéb negatív tapasztalatom is volt. Én már egy idő után nem tudtam együtt menni ezzel a párttal. Azonkívül úgy éreztem, nem is való nekem a politikai szerep. Könnyű szívvel hagytam ott az egészet, és azóta nekem nincs is kapcsolatom.

– *Viszont voltak kutatások, és lett Wesley főiskola.*

– Elégé magától értetődő volt, hogy kell valami olyasmit csinálni, mint '71-ben. Azóta eltelt huszonegynéhány év, azóta minden megváltozott, jött a rendszerváltás. Többé-kevésbé lehetett tudni, hogyan érintette a cigányokat, de hát kellett egy kutatás, ami valamit mond a jelenlegi helyzetről. Nem annyira mélységekig menően, inkább az alapvető dolgokat kell tudni: iskoláztatás, foglalkoztatás, és így tovább. Elég hosszú idő alatt elég nagy fáradtsággal sikerült összeszedni annyi pénzt, hogy ezt le tudjuk bonyolítani. Dilemma volt, hogy próbáljuk-e úgy csinálni, ahogy Kemény '71-ben, tehát elkötelezett fiatalembereket találni, akik hajlandók egy-egy megyét vagy területi egységet felvállalni és akkor jobban kézben tartható az egész; vagy a mai adott viszonyok között mondjunk le erről, és a lebonyolítást bízzuk egy profi közvélemény-kutató cégre. Öszvér megoldás született, mert Budapesten a '71-es szisztéma szerint csináltuk, az ország többi részét kérés szem-pontjából rábíztuk a Szonda Ipsosra. Nem biztos, hogy jól tettük, sokat beszélünk erről azóta Keménnyel. Ennek megfelelően megvannak a kutatás korlátai, de azért sok minden használható belőle, főleg a '71-gyel való összehasonlítás ad lehetőséget nagyon is izgalmas következtetésekre, és mégiscsak lehet valamit tudni arról, hogy milyen most a cigányok helyzete Magyarországon.

Ami a Wesleyt illeti: lényegében a SZETA-s szellemiség folytatódik ott. Iványi Gábor, aki szintén alapító tagja volt a SZETA-nak, megkérte Solt Ottiliát, aki ugyancsak alapító volt, hogy miután ő létrehozta a saját egyházának ezt a teológiai főiskoláját, azon belül hozza létre a szociális munkás-képző szakot. Ottilia végiggondolta, összehívta azokat, akikről úgy gondolta, hogy együtt kellene velük csinálni, így alakult ki az a tanterv, amelynek alapján folyik ott az oktatás, és lényegében egy nagyon SZETA-s szellemiségű képzés. Az első két évben van egy úgynevezett társadalomismereti blokk, ez négy részből áll, az egyik a cigányokra vonatkozik. Tehát ez elég hangsúlyosan szerepel.

– *Mit tapasztalsz: hogyan veszik a lapot a fiatalok?*

– Vegyesen. Rengeteg előítélettel jönnek. A mi főiskolánkra a falusi alsó

rétegekből gyengébb középiskolákból jönnek gyerekek, akiket jobb helyekre nem vesznek fel. Nem lehetnek ügyvédek, közgazdászok, mai divatos szakmák képviselői. Elég nagy létszámban tartoznak ahhoz a szegény, a rendszerváltás veszteségeiként kezelhető falusi réteghez, amely bizonyos értelemben rivalizáló helyzetben érzi magát a cigányokkal. Ennek megfelelően vannak cigányellenes előítéleteik, egyik-másik gyerekben ezek nagyon mélyek. Nemcsak ebben a tematikában, ebben a félévben kerül elő ez a téma, hanem a terepgyakorlaton is, tehát sokszor és sokféleképpen és azt lehet mondani, hogy a negyedik év végére átalakult a szemléletük. Nagyon sokat jelent, hogy az utóbbi két évben már vannak cigányok a hallgatók között. Például egy elsőéves oláh cigány hallgató cigány nyelvkurzust indított a felsőbb éveseknek. A most felvettek között is vannak cigányok.

– *Nem gondoltál-e arra, hogy netán szükség lenne egy újabb demokratikus ellenzékre?*

– Nehéz kérdés. Elég siralmasan néz ki ez a magyar szellemi élet, meg ez a magyar politikai élet. Szekértáborok vannak, ennek megfelelően egyoldalú elkötelezettségek, és aki ebből egy kicsit is kilóg, az a saját táborában vagy amelyikhez közel áll, nemkívánatossá válik. Tulajdonképpen a hetilap Beszélővel és ezzel a körrel is egy kicsit ez történt: bizonyos dolgokban más volt a véleményünk, mint az SZDSZ vezetőségének, vagy mint az SZDSZ-t támogatók véleményformáló értelmiségi köröknek, és akkor elkezdtek nagyon ferde szemmel nézni ránk. Ezzel csak azt akarom mondani, hogy ennyiben folytatódott az ellenzékiességünk. Amíg létezett a hetilap Beszélő, abban is a saját véleményünket mondtuk el. Nem voltunk tekintettel taktikai megfontolásokra. Hogy egyébként lehetne-e komolyabban szerveződni? Hát akkor fel kell tenni a kérdést, hogy ki ellen, mi ellen, mivel szemben? Mert végül is ha a jogszabályokat, az intézményrendszert nézzük: nagyjából létrejött az a fajta társadalom, amelyet mi elképzeltünk a nyolcvanas évek közepétől kezdve. Tehát ahol a piac törvénye érvényesül a gazdaságban, ahol az alapvető emberi jogok, szabadságjogok, állampolgári jogok biztosítva vannak. Ugyanakkor ahogy a társadalom működik, és amilyen feszültségek, problémák jelentkeznek, az elfogadhatatlan. Azt lehet mondani, hogy a gyakorlati megvalósulás elviselhetetlen. Én sok szempontból ellenzéke voltam a „szoclib” kormánynak, most is ellenzéke vagyok a jelenlegi kormánynak. Az engem közelről érintő területet nézve teljes abszurditás, amit szociálpolitika címen csinálnak. Seres Laci nagyon találóan fogalmazta meg az ES-ben: a FIDESZ-nek lassan már egyáltalán nincsenek elvei azon kívül, hogy erősen kívánja támogatni a felső középosztálybeli családokat. Vagyis olyan szociálpolitikát csinálnak, amelyben a középosztály, ezen belül is a felső középosztály van megtámogatva, miközben a szegényekkel nem törődnek. Sokan vetik fel, hogy ezt a „szoclib” kormány is elmulasztotta. Nem volt átgondolt társadalompolitikája, amely legalább tendenciájában választ tudott volna adni a magyar társadalomban bekövetkezett szétszakadásra, polarizálódásra, marginalizálódásra. Meg kell jegyezni, hogy a kék könyvnek abban a fejezetében, amelyet mi írtunk Ottíliaival, pontosan ennek a veszélyét fogalmaztuk meg, és hogy ez ellen mit kell tenni. A konkrét javaslatok az akkori helyzetre vonatkoztak, ma már nem lennének elégségesek, de hogy

a társadalom kettészakad egy konszolidált többségre, és egy konszolidálatlan kisebbségre, és ennek milyen következményei vannak, azt mi nagyon világosan megfogalmaztuk. Lehet azt mondani, hogy az SZDSZ kezdeti programjának része volt ez a fejezet, a későbbiekben egyre nehezebb volt ezt érvényesíteni. A parlamenti politikában is és az SZDSZ munkájában is, amíg mi ebben részt vettünk. És szomorúan kell megállapítanunk, hogy fogyunk. Elment Ottilia, Csalog Zsolt...

– *Bogdán Jancsi, Kardos Laci, Bognár Szabolcs...*

Diósi Ágnes
Roma Sajtóközpont